

ЈОШ ЈЕДНОМ О СЛИКАРСТВУ СТАРОХРИШЋАНСКЕ ГРОБНИЦЕ СА ФИГУРАЛНИМ ПРЕДСТАВАМА У НИШУ¹

У Нишу, на простору градског насеља Јагодин Мала, једина гробница у ранохришћанској некрополи на чијим зидовима су насликане људске фигуре, откривена је 1953. године у дворишту Дома за средњошколску омладину.² Неодговарајући конзерваторски поступак довео је до љуспања бојеног слоја и нестанка живописа. Данас, од целокупног сликарства гробнице једва се наслућују христови монограми на западном и источном зиду и обриси лица светитеља.³

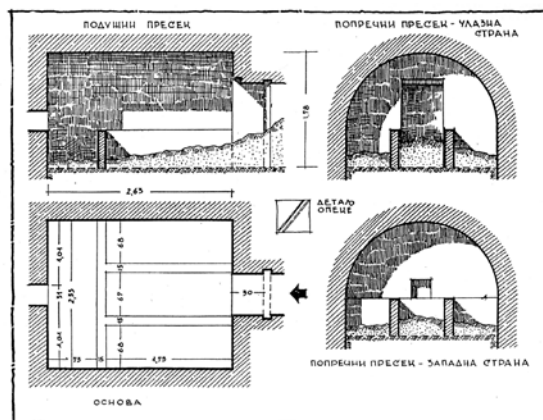
Прошло је скоро шест деценија од када је др Лазар Мирковић у својој исцрпној студији о новооткривеној старохришћанској гробници у Нишу,⁴ скренуо пажњу научној јавности на фреско декорацију нишке гробнице. Запажања Л. Мирковића су свих ових деценија била једина сазнања о ликовним особеностима и иконографском посебностима сликарства нишке

¹ Овај реферат је излаган на скупу Ниш и Византија XII, али је стицајем околности текст о гробници са фигуралним представама прво објављен прилагођен монографском писању у: М. Ракоција, *Константинов град-старохришћански Ниш*, Ниш 2013, 285-304. На овом месту, у нешто измењеном облику, прилажемо текст који се односи само на сликарство гробнице.

² Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, Старинар, Старинар V-VI (1954-1955), Београд 1956, 53-54; Л. Мирковић, *Да ли на фрескама у нишкој гробници (крај IV века) имамо портрете сахрањених у њој?*, Зборник Народног музеја V, Београд 1967, 220; В. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 4/5. Када је откривена евидентирана је у улици Косовке девојке, данас угао улице Живорада Костића Моравца и Друге пролетерске бригаде.

³ Народни музеј у Нишу није се држао савета стручњака. Над гробницом је подигнут „заштитни“ објекат а дренажни канал око гробнице је исушио зидове тако да се фреско боја вратила у првобитно стање – прах. Ова опасност по сликарство је констатована али су радови већ били обављени. Више о томе: С.М. Ненадовић, *Заштита ранохришћанске гробнице са фрескама у Нишу*, Саопштења I, Београд 1956, 142-145; 142-146, у наставку: М. Панић-Суреп, 142-146. Упореди: Н. Петровић, *Заштита неких ранохришћанских гробница у Нишу*, Зборник заштите споменика културе X, Београд 1959, 167-172. О данашњем стању преосталог живописа – В. Николић, *Стање зидних слика ранохришћанске гробнице у Јагодин-Мали у Нишу*, Саопштења XXX-XXXI (1998-1999), Београд 2000, 206-211.

⁴ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 53-71.

Сл. 1 Основа, подужни и попречни пресеци, према Л. Мирковићу

Fig. 1 The basis, the longitudinal and transverse cross section, according to L. Mirković

гробнице. Другачије мишљење Ф. Геркеа, кога представљају насликани, одбацио је у споменутом раду.⁵ После њега, ретки су они који се упуштају у анализу сликарства нишке гробнице, и поред тога што је Л. Мирковић указао на недоумице и отворена питања. Тако др Ђурић Бошковић, препознавши недоумицу код Мирковића приликом идентификације четири стојеће фигуре, чини покушај да у насликаним личностима препозна портрете сахрањених

у гробници.⁶ То је подстакло Л. Мирковића да аргументима укаже на погрешан закључак Ђ. Бошковића,⁷ али не и да ублажи сопствену недоумицу, ко је ко од насликаних фигура у гробници. Потоњи истраживачи када спомињу нишку гробницу, не упуштају се у анализу сликарства и кога представљају насликани, већ понављају ставове Л. Мирковића.⁸ Споменути рад Л. Мирковића и нова знања, отварају могућност да се реше заостале недоумице, првенствено кога престављају насликане фигуре, затим и друге иконографске појединости које ближе дефинишу садржај насликаних сцена и поруку коју су нам оставили они који су ову гробницу осликали. Наше мишљење се разликује од става Л. Мирковића, и огледа се у другачијем размештају св. Петра и Павла за које Л. Мирковић „сигурно тврди“ да су насликани поред улаза на источном зиду, као и у ближе дефинисању кога представљају насликани на западном зиду, за које каже, уз оgradu да их не може „одређено идентификовати“, да би могли бити „апостоли, еванђелисти, библијска лица, мученици, епископи и свети“, ипак одлучује се да би „ово могли бити прво еванђелисти“.⁹ Из

⁵ Л. Мирковић, *Исто*, 69-71.

⁶ Ђ. Бошковић, *Ецо несколько слов о раннехристианской стенной живописи в Нишском склепе*, Византийский Временник XV, Москва 1959, 144-147.

⁷ Л. Мирковић, *Да ли на фрескама у нишкој гробници (крај IV века) имамо портрете сахрањених у њој?*, 217-237.

⁸ П. Петровић, понавља ставове Мирковића, али скреће пажњу да на питање кога представљају четири стојеће фигуре: „Потпуног одговора за сада нема“ – П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976, 81-85; С. Ђурић, преноси ставове Л. Мирковића и изражава сумњу, и светитеље на западном зиду дефинише као апостоле од којих један ликом подсећа на апостола Петра – С. Ђурић, *Касноантичке и ранохришћанске зидане гробнице у Илирику (III-IV века)*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 1985, 42 (у рукопису).

⁹ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 57, 59/60; *Исто*, *Да ли на*

тог разлога изложићемо наш став, кога представљају насликане личности, детаљно описати живопис и указати на запостављене детаље, а све са намером да још једном скренемо пажњу стручне јавности на гробницу са фигуралним представама и њен значај за ранохришћанску уметност и потпуније сагледавање процеса хришћанизације Наисуса.

Гробница је правоугаоне основе надвишена полуобличастим сводом са улазом на источној страни. Унутрашњост је подељена на три гроба у облику саркофага издвојени зиданом преградом, са нишом изнад гроба на западном зиду.¹⁰ (сл. 1)

У н у т р а ш њ о с т гробнице је осликана у техници *al fresco*. Сликање је вршено на једном, фино углачаном, слоју малтера. Црвена бордура уоквирава ивице, отворе на зидовима и тематске целине. Тако су као композиционе целине издвојене представе на источном и западном зиду, од декорације унутар гробова чије су спољне стране зиданих ограда такође урамљене црвеном траком. На северном и јужном зиду бордура одваја декорацију у гробовима од декорације изнад, која је, опет, раздвојена од оне на своду. На тај начин фреско декорација је осмишљено подељена у композиционе целине са представама различитог садржаја. Несумњива је њихова идејна обједињеност која до данас није у целости сагледана. (сл. 2)

Декорацију *источног зида* подељена је у две зоне. (сл. 3) У доњој зони, у унутрашњости гробова, насликана је ограда од дијагонално укрштених летвица, које, према типологији коју смо предложили, на овом месту треба сагледати као изворни тип кризмона,¹¹ иза које се промаља

Сл. 2 унутрашњост гробнице, данас

Fig. 2 The interior of the tomb, today

фрескама у нишкој гробници (крај IV века) имамо портрете сахрањених у њој?, 218/19. (У једном тренутку, и поред јасног двоумљења, за своје тумачење фресака каже да „није претпоставка, него сигурно тврђење“)

¹⁰ Л. Мирковић сматра да су пројектована три гробна а Ђ. Бошковић четири – Ђ. Бошковић, *нав. дело*, 144-147; Л. Мирковић, *Да ли на фрескама у нишкој гробници (крај IV века) имамо портрете сахрањених у њој?*, 219-221.

¹¹ М. Ракоција, *О парпетној плочи из Ниша, пореклу и типологији*

Сл. 3 Нишки мученици, источни зид гробнице, цртеж Б. Пешић

Fig. 3 The eastern wall of the tomb, sketch by B. Pešić

сабљасто растиње. У горњој зони, изнад улазних врата, насликан је Христов монограм у варијанти Константиновог знака са апокалиптичним словима „α“ и „ω“ (Откр. 1, 8; 21,6; 23,13) између хасти које су троугласто завршене, окружен венцем од палминих грана повезан лентом у дну. Из подножја монограма елегантно се извијају две палмине гране, праћене са по једном лозом. (сл. 4)

Ниже, лево и десно од улазног отвора, насликана је по једна стојећа мушка фигура испод палминих грана које се повијају изнад њихових глава у облику тријумфалног лука. (сл. 5)

Јужно од врата је светитељ густе тамне косе са обрађеном кратком брадом, који десном отвореном шаком показује на леву руку у којој је пре савијен свитак, него отворена књига, како сматра Л. Мирковић.¹²

Северно од врата је фигура издуженог лица, кратке косе и високог чела са шиљатом раздељеном брадом. Десном руком благосиља са два прста а у левој, у висини стомака, онако како је затечен у руци преминулог из базилике са мартирејумом,¹³ држи затворен свитак о који виси печат (*singulum confessionis*).¹⁴ (сл. 6) Овде насликано, свештено лице - духовник

палевовизантијских преграда, Ниш и Византија IV, Ниш 2006, 103/4, сл. 13.

¹² Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 55, 57, 58.

¹³ Занимљиво је да је свитак од пергамента затечен и у левој руци покојника обученог у тогу од свиле црне боје из гроба бр. 7, смештен на уваженом месту, затим, покојник у гробу бр. 1 у туници од свиле са клавусом - М. Ракоција, *Константинов град старохришћански Ниш*, Ниш 2013, 174, 177.

¹⁴ В. Лилчић, *Ранохришћанска црква*, Скопје 2003, 250.

Сл. 4 христов монограм, источни зид гробнице (фото. Народни музеј Ниш)

Fig. 4 Christ's monogram, the eastern wall of the tomb (photograph property of the National Museum in Niš)

Сл. 5 Нишки мученици, источни зид гробнице, некад, (фото Н. Младеновић, Народни музеј Ниш)

Fig. 5 The eastern wall of the tomb in the past, (photograph by N. Mladenović, National Museum in Niš)

се обавезује да исповедену тајну ником неће открити, а гаранција тога је печат на свитку на коме је записана исповест.¹⁵ На тај начин се посредно намеће закључак да се иза насликане личности крије угледни духовник и мученик Наисуса. Још једном дефинисани, захваљујући лучно повијеним

¹⁵ Л. Мирковић је претпоставио да је упитању печат, али без покушаја да ближе одреди његову улогу. - Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 55;

Сл. 6 Нишки мученик (светитељ), печат на свитку, северна страна источног зида, детаљ

Fig. 6 The martyr of Niš (saint), the seal on a scroll, northern side of the eastern wall, a detail

палмама, као симболом мучеништва и победе над смрћу, тако да цела композиција одише тријумфом.¹⁶

Пандан њима на западном зиду је, на први поглед, идентична композиција. (сл. 7) Доњу зону чини ограда од дијагонално укрштених летвица (изворни тип кризмона) иза које је сабљасто растиње. У горњој зони, средишњу малу нишу у коју су могли бити одлагани дарови, кандила и евхаристички сасуди, окружује сабљасто и цветно растиње. Овде, изнад нише, насликана су једина два афронтирана цвета, чија симболика упућује на цветна поља раја. Ово растиње обухватају и надвисују две кривудава траке од по две разнобојне паралелне линије чија је тачка спајања сличи фасади тробродне грађевине са вратима. На претпостављајући средишњи брод „цркве“, ослања се Константинов монограм са апокалиптичким словима уоквирен палминим венцем и нимбом. Из кривудава трака се извијају и још једном уоквирују монограм две палмине гране, симбол хришћанске победе и вечног живота.¹⁷ (сл. 8)

Разнобојне траке симболишу четири рајске реке које теку низ падине мистичног брда, са раскошним цветним растињем, нудећи посматрачу детаљ призора из раја (књига Постанка, 2,10-14). Реке извиру из базиликалне грађевине. На тај начин, откривамо њену симболику као цркве, док реке симболишу четири јеванђела. Реке произилазе из Христа - Константинов монограм, т.ј. „живе воде“, са монограмом који се уздиже из изворишта, т.ј. „цркве“. Баш тако је сагледана и интерпретирана декорација ранохришћанске плоче из Гата,¹⁸ која је примењљива и на фреско декорацију нишке гробнице. И даље, на реликвијару из Ватикана (Museo Sacra), Христов монограм је постављен изнад брда из кога истичу четири рајске реке.¹⁹ Нема разлога да у Нишу буде другачије.

¹⁶ Мирковић палмине гране описује као „дрвеће и рестиње“ очигледно сматрајући неважним која је врста дрвета. - Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 55.

¹⁷ Л. Мирковић, *Православна литургија*, Први општи део, Београд 1982, 185

¹⁸ J. Jeličić, *Ikongrafija ranokršćanske lunete iz Gata*, Prilozi povjesti umjetnosti u Dalmaciji, Split 1985, 10

¹⁹ F. Van der Meer, C. Mohrmann, *Atlas de L'Antiquité Chrétienne*, Paris – Bruxelles

Сл. 7 Св. Петар и Павле, западни зид гробнице, некад, (фото Народни музеј Ниш)

Fig. 7 The western wall of the tomb in the past (photograph property of the National Museum in Niš)

Христов монограм фланкирају две стојеће фигуре. Јужно од монограма светачка фигура, кратке црне неговане браде, држи руке у молитвеном (деисисном) ставу са длановима навише, окренута христовом монограму. Представљена је у препознатљивом ставу оранта који прима благослов са неба. Она северно, још краће лепо обрађене заобљене браде, постављена је фронтално са погледом усмереним ка унутрашњости гробнице, десном руком благосиља са два прста, а у левој, у висини кука, држи савијен свитак.

Обе фигуре, за разлику од оних на источном зиду, стоје поред раскошног издуженог крошњастог дрвета дебелог стабла око кога је високо сабљасто растиње, које заједно са цвећем и мистичним брдом представљају рај. Стабла са бујним крошњама подсећају на Кипарисово дрво.²⁰ То нам, као палмине гране на источном зиду, помаже да са више сигурности дефинишемо кога представљају насликане личности на западном зиду гробнице.

Све фигуре су обучене у тунику и бео *pallium*. На туници двеју фигура види се клавус (*clavus*), онакав какав је, опет, констатован на

1960, 117. в: Е. Димитрова, *Најстарије хришћански симболи*, Скопје 1995, 80.

²⁰ Л. Мирковић, *Православна литургија*, 166

Сл. 8 Св. Петар и Павле, западни зид гробнице, цртеж Б. Пешић

Fig. 8 The western wall of the tomb, sketch by B. Pešić

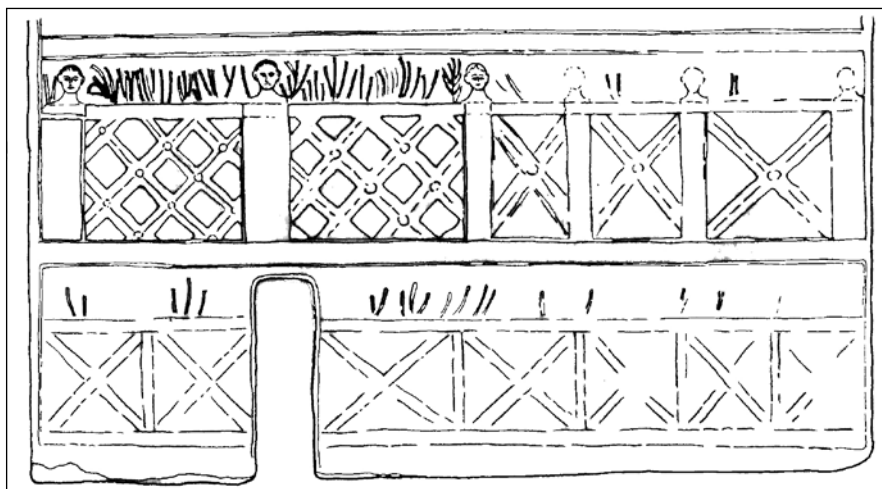
оделу покојника из гробова унутар базилике са мартријумом.²¹ Треба приметити да су све четири фигуре у Нишу насликане босоноге, без сандала са каишевима, које се уобичајено срећу на ногама светитеља.²²

Доњу зону *северног зида*, којој припада унутрашњост гробова, чини светло сива ограда од дијагонално укрштених летвица (изворни тип хризмона), са сабљастим растињем изнад оgrade. У горњем делу зида изнад гроба је насликана још једна светлосива ограда уоквирена црвеном траком, која симболично одваја овај свет од оног. Поља између стубова оgrade испуњавају укрштене летвице које творе ромбове који су симбол улазних врата у рај. Простор између летвица прекрива црвена, зелена и окер боја. На стубовима оgrade је шест голобрадих грудних фигура без руку (херме). Изнад оgrade, између допојасних биста је зелено сабљасто растиње и палмине гране. (сл. 9)

Јужни зид је скоро идентично осликан. У најнижој зони је светло сива ограда од дијагонално укрштених летвица са сабљастим растињем изнад оgrade. Још вишље је ограда коју чине ромбоидно укрштене летвице, са травнатим растињем и палминим гранама које окружује четири грудне фигуре. Место укрштања летвица горње оgrade

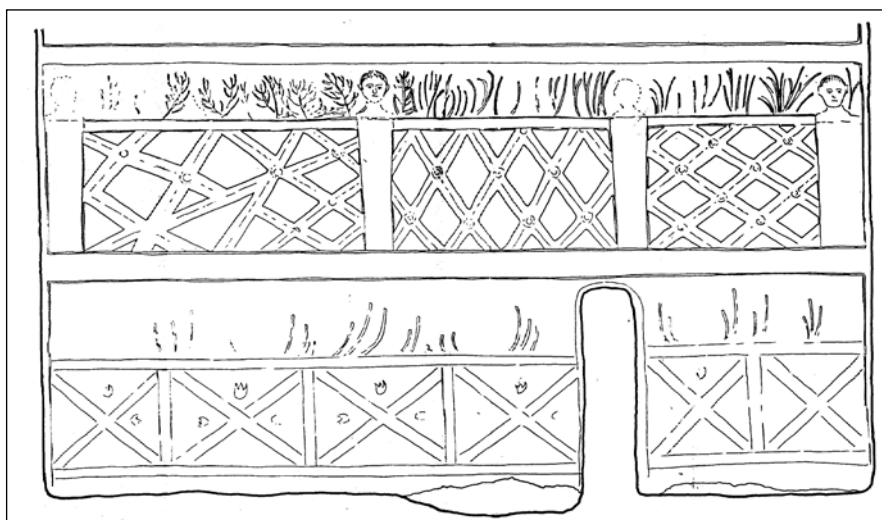
²¹ У гробу бр I према теренском дневнику Ђ. Мано-Зисија из 1952 и 1953, документација Народног музеја у Београду.

²² Мирковић је начинио превид и закључује да светачке фигуре у Нишу имају уобичајене сандале на ногама - Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 57.

Сл. 9 Декорација северног зида, цртеж Б. Пешић

Fig. 9 The decoration on the northern wall, sketch by B. Pešić

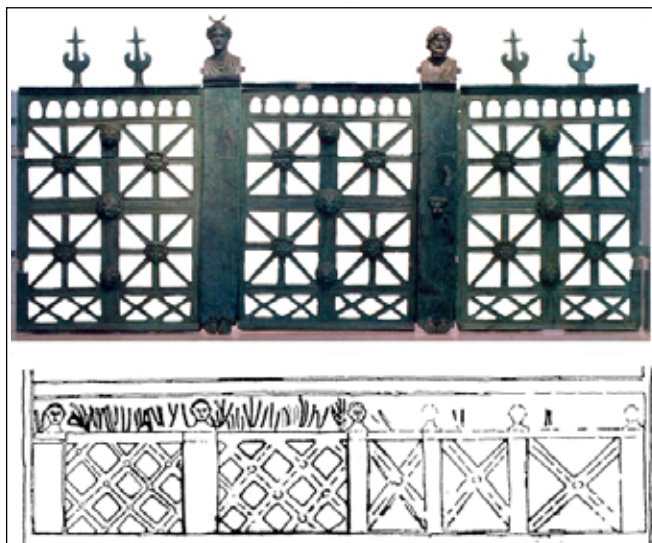
Сл. 10 Декорација јужног зида, цртеж Б. Пешић

Fig. 10 The decoration on the southern wall, sketch by B. Pešić

обележено је кругом у кругу, док је простор између летвица доње оgrade декорисан са по једним цветом као у солунским гробницама бр. 90 и 92.²³ (сл. 10)

Баш таква ограда начињена у бронзи откривена је на Медијани. Смештена негде у Наисусу и посебно уважавана, послужила је сликару

²³ Е. Маркџ, *Η νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους Υστερορωμαϊκούς και Παλαιοχριστιανικούς χρόνους*, Αθήνα 2006, 140, 161, Σχ. 74, 102.

Сл. 11 Бронзана ограда са хермама (фото Народни музеј Ниш); северни зид, ограда са хермама, детаљ (према С. Ђурић, Б. Пешић)

Fig. 11 The bronze fence with the herms (photograph property of the National Museum in Niš); the northern wall, the fence with the herms, a detail (according to S. Đurić, B. Pešić)

као инспирација,²⁴ учврстивши нас у уверењу да је манир оновремених уметника из нишке радионице, био да на зидове гробница бележе детаље из свог окружења. (сл. 11)

У Нишу су херме представљене у још увек снажној античкој традицији. То су главе са препознатљивом кратком римском косом која прекрива чело, док су голобрада лица са зналачки тачно исцртаним детаљима. Глава је насађена на грудни део без руку и постављена на једноставан стуб. (сл. 12,13)

Извесну сличност са нишком оградом препознали смо у оној насликаној у гробници бр. 90 у Солуну.²⁵ Поред једнако укрштених летвица које творе ромбове, изнад стубова оgrade су постављени облици за које Е. Марки сматра да представљају „борове шишарке“, које се често срећу. Мишљења смо да су својим обликом највише сличне на силуете биста са јасно издвојеном главом и раменим делом без руку (херме) које су у Солуну, из разумљивог разлога, умотане у завој.²⁶ У Солуну се уметник устручава да прикаже стваран антички изглед попреја виђен на овој врсти типских ограда, каква је ограда из II века са хермама око базена у римској вили Армира у Бугарској,²⁷ па их прекрива завојем сачувавши силуету биста.²⁸ Кад би се умотале у завоје, тако би изгледале хермуле са нишке бронзане оgrade и са мермерне оgrade из виле Армира. Овде у Солуну,

²⁴ М. Ракоција, *Културна ризница Ниша*, Ниш 2001, 43.

²⁵ Е. Маркџ, *нав. дело*, Σχ. 102, П-12; М. Rakocija, *Das frühe Christentum in Naissus/Niš (Serbien)*, Mitteilungen zur christlichen archäologie 17, Wien 2011, 41.

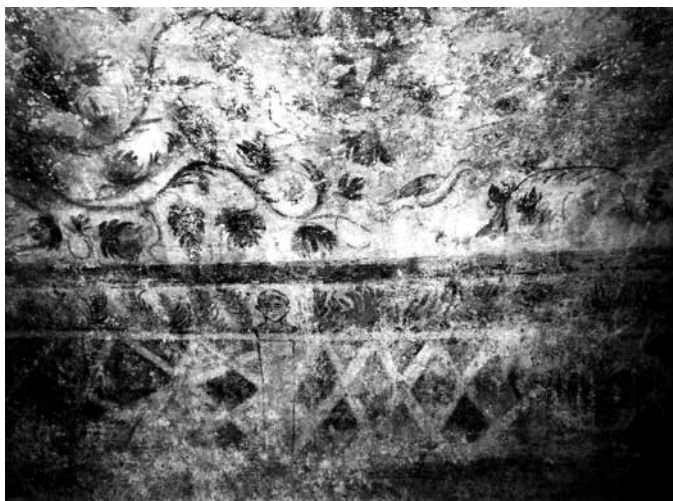
²⁶ М. Rakocija, *исто*, 41.

²⁷ Ю. Вџева, *Елитна жилишна архитектура и декор в диоцеза Тракия (IV-VII в.)*, у: Изследвания в чест на Стефан Бояджиев, София 2011, 19, обр. 4

²⁸ То је време, IV век, када се избегавају и грубе сцене из хришћанске историје, као што је Распеће, па је окрутна стварност и античко наслеђе скривано. в: Л. Мирковић, *Православна литургија*, 174.

Сл. 12, Јужни зид
и део свода (фото
Народни музеј
Ниш)

Fig. 12 The south-
ern part of the wall
and part of the
vault (photograph
property of the
National Museum
in Niš)

чвршће утемељено хришћанство захтевало је да се херме као део паганске традиције прекрију, а посебна врста типских ограда, за какве знамо и у рељефу,²⁹ захваљујући и недавно откривеној бронзаној огради у Нишу, сада у потпуности прилагоде хришћанском култу. Ускоро, једва препознатљив облик бисте еволуира у облик полулопте (полусфере), или, пак, шишарке, какве красе стубове многих палеовизантијских олтарних преграда, па и оне, као далеко сећање на многобожство.³⁰ У Нишу, отворено пресликана препознатљива римска ограда са паганским хермама, за сликара Солунске гробнице је било неприхватљиво, и он херме заклања завојима. То је учинио тако да је сачувао далеко сећање на ову врсту распрострањених и уважаваних ограда, можда царских, каква је откривена у Нишу, а знане са рељефа и фресака широм царства.³¹ (сл. 14)

Херме су одјек још увек свежег сећање на античку традицију, што потврђују херме на мермерној огради из виле Армира из II века, и са бронзана ограда из IV века откривена на Медијани.³² Тиме је покренуто, одавно заборављено, али другачије размишљање које је изнео F. W. Deichmann, сматрајући да су сликане „ограде раја“ чисто декоративног

²⁹ Константинов славолук, Теодосијев обелиск, итд, више о томе: М. Ракоција, *О паранетној плочи из Ниша, пореклу и типологији палеовизантијских преграда*, Ниш и Византија IV, Ниш 2006, 97-100; I. Popović, *Motif of „railing of paradise“ on frescoes from tombs in Jagodin Mala (Naissus) and Čalma (sirmium), Niš and Byzantium X*, Niš 2012, 65-84.

³⁰ Гробница бр. 61 у Солуну, Е. Маркџс, *нав. дело*, 185/6, сл. 141. За Е. Марки и овај облик представља „борову шишарку“. Или је Дионисијев штап од посебне трске (*ferula communis*), о томе: В. Лилчић, *нав. дело*, 57-61 са литературом.

³¹ М. Vasić, *Bronze railing from Mediana*, *Старинар LIII-LIV* (2003-2004), Београд 2004, 79-106. О угледању сликара на мобилијар из савременог Наисуса видети: М. Ракоција, *О паранетној плочи из Ниша, пореклу и типологији палеовизантијских преграда*, у: Ниш и Византија IV, Ниш 2006, 100-106.

³² М. Vasić, *op.cit.* 103-105; A.V. Popović, *Deities on bronze railing from mediana in the light of theology of julian the apostate*, *Niš and Byzantium IV*, Niš 2006, 81-94.

Сл. 13 Херма, детаљ јужног зида
(фото Народни музеј Ниш)

Fig. 13 A herm, a detail from the southern wall (photograph property of the National Museum in Niš)

карактера, нашта је неслажући се реаговао Л. Мирковић. Мирковић је мишљења да је ограда препознатљива карактеристика раја у облику *transenna marmorea* какву срећемо у катакомбама Рима и гробницама Ниша, Солуна, Печуја, и на дугим местима.³³ Ипак, и за Мирковића су грудне бисте на огради „само украсне античке хермуле“.³⁴ Заборављено размишљање Дишмана и став Мирковића налазе своју потврду на сликаној огради из Ниша. После открића бронзане ограде на Медијани и декоративни карактер сликане ограде у нишкој гробници је несумњиво потврђен. Копирајући посебно уважавану, сада и нама знану бронзану ограду са хермама, негде смештену у Наисусу, сликар је свакако имао и на уму њен углед и лепоту а тиме и декоративну природу рајске ограде. Треба подвући да сликана ограда са хермама, идентична са бронзаном, није „чисто декоративана“ како сматра Дишман, већ има и симболично, за хришћане добро знано и прихваћено значење на коме инсистира Л. Мирковић.³⁵ Каква је симболика самих грудних биста, и даље остаје отворено питање.

Овај препознатљив тип ограда, па и медијанска бронзана ограда, пред очима грађана и сликара гробница, инспирисала је уметнике да је прилагоде новој религије. Да је тако могло бити потврђује и изложена њена сличност са оградом из гробнице бр. 90 у Солуну, чији је сликар задржао сећање на једнако поштоване ограде са античким попрсјима које су уживале велики углед, како у Нишу, тако и у Солуну. Сада је јасно да су и Дишман и Мирковић у праву. Можда се видљиво присуство античког детаља у гробници хришћана може посматрати и као гест толеранције и

³³ Л. Мирковић, *Ограда на сликама раја у катакомбама Рима и ранохришћанским гробницама у Печују и Нишу*, Старица, н.с. IX-X/1958-1959, Београд 1959, 215.

³⁴ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 65.

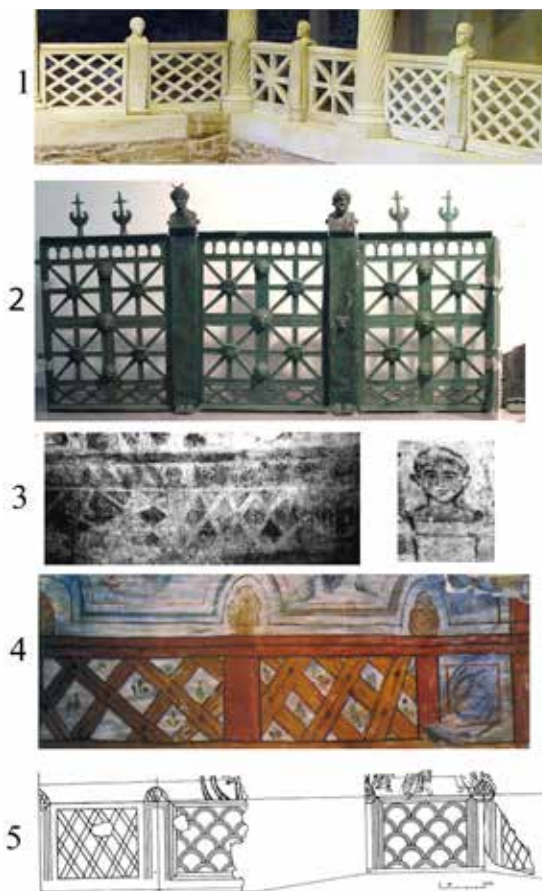
³⁵ Герке је сликарство бочних зидова гробнице упоредио са оном из Печуја, и констатовао де је упитању представа раја, која се развила на Балкану, према И. Николајевић, под утицајем из Аквиле (I. Nikolajević, *Grabanlagen und Begräbniskulte in Moesien aus frühchristlicher Zeit*, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 29, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1980, 309.). Дубљу иконографску анализу ограде раја – *transenna memoriae*, начинио је Л. Мирковић, *Ограда на сликама раја у катакомбама Рима и ранохришћанским гробницама у Печују и Нишу*, 215.

Сл. 14 Еволуција декорације оградних стубова: 1) бронзана ограда из Ниша (фото Народни музеј Ниш), 2) Ниш, Ограда раја, грудна фигура (херма)-детал (фото. Народни музеј Ниш), 3. Солун, гробница бр. 90 (Маркџ 2006, 161), 4) Солун, гробница бр. 61 (Маркџ 2006, 186)

Fig. 14 The evolution of the decoration of the pillars on fences: 1) the bronze fence in Niš (photograph property of the National Museum in Niš); 2) Niš, the Fence of Paradise, the bust (herm) – a detail (photograph property of the National Museum in Niš); 3) Thessaloniki, tomb number 90 (Маркџ 2006, 161); 4) Thessaloniki, tomb number 61 (Маркџ 2006, 186)

резултат црквеног мира и новостворене атмосфере после потписивања Миланског едикта. Свој допринос помирењу старог и новог света дао је и нишки уметник кроз сликарство гробнице.³⁶

Изнад ограда, као издвојена целина, сводну површину прекрива зелена винова лоза са црвеним и окер листовима и сиво црним гроздовима, међу којима стоје птице и кљуцају гроздове, симболично дочаравајући атмосверу у рају.³⁷ (сл.15) Рај је овде представљен на уобичајен начин са оградом, растињем, палмама и лозом са птицама.³⁸ Овде је лоза натуралистички разграната са тачно исликаним птицама у различитим ставовима што указује, а херме и потврђују, на јаку везу са античким класичним прототипом. Касније, од прве половине VI века мења се

³⁶ F. Gerke, *Kasna antika i rano hrišćanstvo*, Novi Sad 1973, 9-49.

³⁷ Симболично значење лозе, поред обнављања живота, је и Христос коме је и место на своду, нашта упућује Исаија V, 1 и Јован 15, 5 – „Ја сам лоза“. О томе Г. Цветковић Томашевић, *Хераклеја III - Мозајк на подот во нартексот на Големата базилика*, Битола 1967, 42

³⁸ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 62-63,66.

Сл. 15 Декорација свода, детаљ (фото Народни музеј Ниш)

Fig. 15 The decoration of the vault, a detail (photograph property of the National Museum in Niš)

начин сликања растиња које све више личи на орнамент, као у оближњој Уништеној гробници бр. 1.³⁹ Овај податак, показао се тачним и значајан је за ближе датовање гробнице.⁴⁰ (сл. 16)

Са спољне стране зиданих гробних преграда насликано је шиљато травнато растиње уоквирено црвеном бордуром.

Ко су биле насликане фигуре? На источном зиду, према Л. Мирковићу „ово су апостоли и то Петар (јужно) и Павле (северно)“.⁴¹ За оне на западном зиду, у недоумици је кога представљају. Судећи по оделу, сматра Л. Мирковић, благослову, свитку у рукама, могли би бити прво двојица апостола, јеванђелиста, библијска лица, затим мученици - епископи и свети, можда нишки мученици или, пак, именом знани нишки епископи. Ипак, остаје при ставу да „би могли бити прво еванђелисти“.⁴² Ф. Герке на западном зиду без резерве идентификује апостоле Петра и Павла, а због непотпуне документације која му је била на располагању, није сигуран кога представљају насликани на источном зиду.⁴³ Ђ. Бошковић сматра да су овде насликани они који су у овој гробници и сахрањени.⁴⁴

Због свега тога, начинићемо покушај, уважавајући досадашња знања, да уз ослањање на нова сазнања и сагледавањем запостављених детаља,

³⁹ М. Ракоција, *исто*, 269-279.

⁴⁰ Г. Цветковић Томашевић, *нав. дело*, 44. Слично је насликан рај на своду Св. Констанце у Риму из IV века. Натуралистички представљена лоза налази се у Софијској гробници бр. 4 - К. Миятев, *Декоративан живопис во софискія некропол*, Софија 1925, 30, обр.11.

⁴¹ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 58, свој став да су на источном зиду св. Петар и Павле а „на западном зиду свети“ потврдио и у: Л. Мирковић, *Да ли на фрескама у нишкој гробници (крај IV века) имамо портрете сахрањених у њој?*, 234.

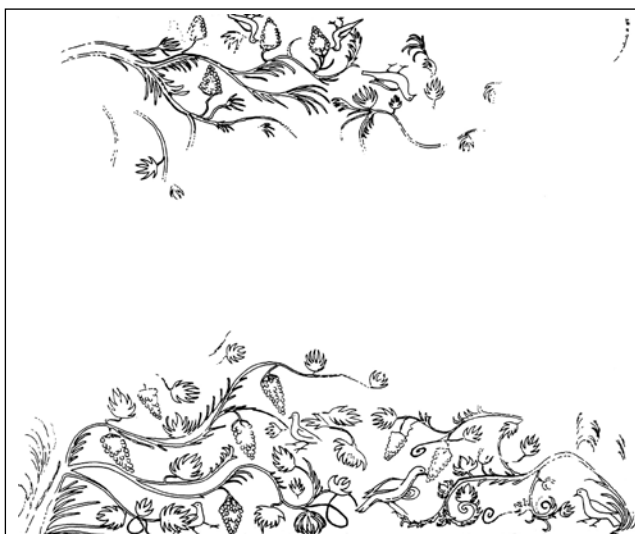
⁴² Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 59/60.

⁴³ F. Gerke, *Die Wandmalereien der Petrus-Paulus Katakomben in Pécs (Südungarn)*, in: *Neue Beiträge zur Kunstgeschichte des 1. Jahrtausends. I Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie I/2. Frühmittelalterliche Kunst*, Baden-Baden 1954, 170-176; Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 69-71.

⁴⁴ Ђ. Бошковић, *Еще несколько слов о раннехристианской стенной живописи в Нишском склепе*, 144-147.

Сл.16 Декорација
свода, цртеж Б.
Пешић

Fig. 16 The decora-
tion of the vault,
sketch by B. Pešić, S.
Đurić

ближе идентификујемо насликане фигуре на источном и западном зиду гробнице. Наше тумачење кога представљају насликани, засновано на другачијем размештају од Мирковића, у основи се разликује у распореду светитеља, једнако је са Геркеовом идентификацијом насликаних на западном зиду и потпуно другачије од Бошковићеве претпоставке.

Људска фигура је схваћена као део композиционе целине смештена у пејзаж који чине палмине гране, дрвеће, цвеће и растиње, а не као доминантна самостална фигура. Равноправан однос човека и биљке говори о њиховом значају неодвојивом од функције насликаних. Сматрамо да високо растиње поред фигура ближе одређује насликане и омогућава њихову идентификацију.

За ближе дефинисање насликаних фигура на источном зиду, од значаја је то што су сликане испод повијених палминих грана које образују тријумфални лук. Смештене испод палминих грана као препознатљивим симболом мученика, знаком вечног живота и победе над грехом, тријумфа над смрћу и мукама (Откр. 7, 9),⁴⁵ ове личности су представљене у слави и тријумфу, као победници који су сретно стигли на циљ, баш каква је симболика палме.⁴⁶ Ако знамо да је Ниш био маририополис у коме су почивале чудотворне мошти знаменитих нишких мученика,⁴⁷ онда није тешко претпоставити да су овде насликани неки од нишких мученика. У прилог реченом указују и истраживања др. А. Јовановића који закључује да је у то време за сведену персонификацију града одабрана палмина грана као добро знан симбол мучеништва препознатљив за градове

⁴⁵ M. Grgić, *Palma*, in: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 2006, 477/478, 477/478.

⁴⁶ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 61; Л. Мирковић, *Православна литургија*, 85.

⁴⁷ М. Ракоција, *Нова сазнања из ранохришћанске прошлости Ниша*, Ниш и Византија- Зборник радова VI, (Ниш 2008), 48-51

Сл. 17 Палмина грана - персонификација Naissusa на мерици, према В. Кораћу; Гробница бр. 3, представа нишког мученика испод палминих грана, источни зид, детаљ, (фото. Народи музеј Ниш).

Fig. 17 Palm tree branch – personification of Naissus on a measuring weight, acc. to V. Korać; tomb number 3, image of the martyr of Niš underneath palm tree branches, eastern wall, detail, (photograph property of the National Museum in Niš)

мартриополисе.⁴⁸ То доказује мерица из IV века где је палмина грана угребана поред слова „N“ које означава прво слово имена града (Naissus). Аналогно томе, палмине гране око светитеља указују на њихов мартирски карактер, а као препозната персонификација града ближе их одређује као *нишке мученике* у пуном тријумфу над смрћу и мукама. (сл. 17)

Да су на источном зиду представљени локални нишки мученици, упућује и насликан печат на свитку који држи северна фигура (*singulum konfessionis*). Мирковић је претпоставио да је упитању печат: „*држи савијен свитак о коме виси нешто као печат (?)*“. Он констатује присуство печата, али се не упушта у разлог због чега се ту налази, и његово постојање потпуно зенамарује приликом идентификације насликаних.⁴⁹ Печат указује на локалног духовника или неког од именом знаних епископа, пре угледног локалног мученика који се обавезује да исповедену покојникову тајну неће открити, што гарантује печат на свитку у коме је записана исповест. На тај начин се непосредно намеће закључак да се иза насликане личности крије угледни свештеник, духовник Наисуса, овде у гробници мученик дефинисан палминим гранама, заступник преминулог, коме је

⁴⁸ А. Јовановић, *Прилог проучавању официјалних симбола античког Ниша*, Зборник Народног музеја Ниш 12, Ниш 2003, 43-52.

⁴⁹ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 55.

била дужност да чува тајну верника из локалне хришћанске зајенице и посредује за спасење њихове душе. Када свему томе додамо чињеницу да су у гробовима бр. I и VII у базилици са мартријумом (базилика мученика), откривени покојници са клавусом и свитком у руци у висини стомака, баш како су насликани у гробници, онда има довољно разлога да верујемо да су на источном зиду, уз улазни отвора, насликани нишки мученици - епископи, можда и свети, са задатком да посредују и уведу у рај преминуле. (сл. 18)

Сетимо се и речи Максима Туринског (V век) да треба нарочито поштовати локалне мученике (светце) и њима упућивати молитве јер они „у блаженство уводе“.⁵⁰ Локални мученици у касној антици имају функцију покровитеља и заштитника преминулог пред Богом због чега су били посебно уважавани.⁵¹ Из тог разлога, покровитељстава и заштите, као поуздани чувари исповести, уз палму знану као симбол Ниша и мучеништва, насликани су поред врата нишки мученици, можда епископи-духовници који нису морали да буду и свети, да преминуле „у блаженство уведу“. У тој улози, да преминуле у рај уведу,⁵² где их, на западном зиду насликани чекају св. Петар и Павле са препоруком Христу, представљени су на источном зиду гробнице два нишка мученика чија су имена заборављена. Огромна популарност локалних мученика, посебно у периоду верског мира, сагледљива је и у иконографији нишке гробнице.

На основу свега, другачије од Л. Мирковића који уз ослање на свечаку одећу, благослов, свитак, књигу?, посебно због чињенице да су Петар и Павле чувари небеских врата, како бележи папа Дамас (366-384) у ватиканском баптистеријуму,⁵³ закључује да су на *источном зиду* насликани Петар (јужно) и Павле (севено). Сагледавши присуство печата, симболику палминих грана, у то време персонификације града као мартриополиса, уз писана и материјална сведочанства, мишљења смо да су у питању локални нишки мученици које су овде сахрањени поштовали за живота.

На супротном, *западном зиду*, једнако организована композиција са другим актерима, има и другачије значење на које указују досад не сагледане иконографске појединости. У средини је квадратна ниша уоквирена црвеном бордуром. Изнад је христов монограм из кога извиру четири рајске реке које се пирамидално спуштају формирајући мистично брдо са цветним растињем, као препознатљив детаљ из раја. Лево и десно окружене травнатим растињем, насликане су стојеће фигуре фланкиране са по једним стаблом раскошног Кипарисовог дрвета које увек цвета и симболише вечни живот и блаженство светих.⁵⁴ То што су светци насликани окружени рајским дрвећем, растињем, цвећем, рекама, мистичним брдом,

⁵⁰ Л. Мирковић, *исто*, 67, 68

⁵¹ Г. Илиев, *Култът към мъчениците в провинциите Тракия и Хемимонт (IV-VI в.). Проблеми на идентификацията*, Тракия и Хемимонт IV-XIV век 1, Варна 2007, 35.

⁵² J. Wilpert, *Die Malereien der Katakomben Roms*, Freiburg im Breisgau 1903, 463.

⁵³ Л. Мирковић, *Да ли на фрескама у нишкој гробници...*, 235.

⁵⁴ Л. Мирковић, *Православна литургија*, 166.

Сл. 18 Ниски мученик (светитељ) са печатом на свитку, северна страна источног зида (према В. Ђурићу)

Fig. 18 The martyr of Niš (saint) with the seal on a scroll, the northern side of the eastern wall (according to V. Đurić)

открива да су они већ у Царству Небеском,⁵⁵ за разлику од оних оних на источном зиду.

На тај начин, Христос победник је смештен у рај, изнад мистичног брежуљка са цветним растињем и рајским рекама. Налази се на најугледнијем месту у гробници, насупрот улазног отвора, у средини композиције окружен апостолима Петром и Павлом који стоје поред Кипарисовог стабла.

Анализирајући ову композицију Л. Мирковић сам долази до закључка да су ове личности насликане у рају „у коме су и апостоли Петар и Павле“. Ипак, остаје при ставу да „после апостола Петра и Павла на источном зиду, „ово би могли бити прво еванђелисти“. Мишљења смо да су на западном зиду насликани апостоли Петар и Павле, а да се размишљање Мирковића пре може везати за личности насликане на источном зиду.⁵⁶

Да су представљени Петар и Павле указује и велика сличност нишке представе са оном на истом

зиду у Риму у катакомби св. Домитила (S. Domitilla) из средине IV века, (сл. 19) где су насликани Петар и Павле.⁵⁷ У Риму и Нишу, композиције су једнако организоване а фигуре сликарски скоро идентично обрађене са препознатљивим иконографским и ликовним појединостима: клавус, десна рука са наглашеном шаком, високо чело, кратка коса и заокружена брада.⁵⁸ У Риму, изнад гроба, уместо нише какву видимо у Нишу, насликан је велики квадратни простор плаве унутрашњости (симбол космичке сфере),

⁵⁵ И касније, у XI и XII веку, на пример Софијски сабор у Кијеву (1030.) и Успенски сабор у Владимиру (1161.) у Русији, два рајска дрвета која фланкирају поклонички крст (Христ), симболишу Царство Небеско – В.Д. Сарабьянов, *Расписи алтарных столбов собора Успения на Городке в Звенигороде в контексте традиции древнерусской храмовой декорации*, Древнерусское искусство, Искусство средневековой Руси и Византии эпохи Андрея Рублёва, Материалы Международной научной конференции, 1-2 октября, Москва 2012, 66, ил. 22, 23.

⁵⁶ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 59, 60 – „Нису ли пак то еванђелисти, онда би могли бити мученици – епископи, па можда и нишки мученици...“

⁵⁷ J. Wilpert, *op. cit.*, 463-466, Tf. 193, 463-466, Taf. 154, 179.

⁵⁸ R. Pillinger, *Die Paulus-Grotte*, in: *Wandmalerei* in: N. Zimmermann, S. Ladstätter, *Ephesos von hellenistischer bis byzantinische Zeit*, Wien 2010, 177/178, 177/178.

унутар кога је танком белом линијом насликана стојећа фигура Христа са раширеним рукама.⁵⁹ Квадрат, једнако композиционим целинама, уоквирен је бордуром и надвишен скромним христовим монограмом. Лево и десно од квадратог простора, наметљиве сличности са Нишким, насликани су Петар и Павле. Брижљиво и препознатљиво обрађене браде одговарају већ тада прихваћеном начину сликања Петра и Павла, са и данас препознатљивом заобљеном Петровом брадом.

Можемо закључити да су на западном зиду насликани апостоли Петар и Павле већ у рају и овде сахрањене уводе у рај (небо) чији су кључеви код Петра.⁶⁰ Оне на источном зиду су замишљене у пуном тријумфу и слави мучеништва као сигурни чувари тајне (нишки мученици, можда свети),⁶¹ покровитељи и заступници преминулих пред богом, који их дочекују на улазу у гробницу. Као заступници умрлих пред Христосом они моле за преминуле, а апостоли Петар и Павле са молитвено раширеним рукама моле Христа да уведе и настани у рај овде сахрањене угледне грађане Ниша.⁶² Фреско декорација открива да се преминули већ налазе у рају заједно са Христосом, апостолима и светим.

Фигуре светаца имају кратку и неговану косу и браду широм отворене очи и наглашене шаке и стопала. Главе делују као насађене на масивне троугласте вратове а тела несразмерно робусна са наглашеним екстремитетима. Ово није незнање и неспособност уметника, који се као добар цртач доказао на исцртавањем детаља на глави херме, напротив, то је резултат новог креативног духа произашао из наступајуће хришћанске уметности.

Цртеж је рађен цигла црвеном и тамно сивом, инкарнат маслинасто-зеленом и смеђом бојом. Одело је светло бело и плаво са браон извученим наборима које прати жута боја. Растење је зелено са црвеним акцентима. Венци око монограма сликани су зеленом са црвеним акцентима и светлим окером, док је Христов монограм и апокалиптична слова у цигла црвеној боји.

Став фигура је фронталан, благо раширених ногу са широко отвореним очима, на препознатљив начин за хришћанску уметност. Грубо набрана одећа прати положај тела али не осликава његове обiline.

⁵⁹ У једном тренутку, на брзину је донет погрешан закључак да је велики квадрат празан, али уз ограду да његова величина није без разлога, чиме се објашњава и неочекивано мали хризмон: М. Ракоција, *Константинов град старохришћански Ниш*, Ниш 2013, 302.

⁶⁰ Л. Мирковић, *Да ли на фрескама у нишкој гробници (крај IV века) имамо портрете сахрањених у њој?*, 235

⁶¹ Геркеа су збуниле једнако насликане све четири личности те је помислио да су Петар и Павле двапут насликани, а размишљање да на источном зиду нису св. Петар и павле, Мирковић не прихвата - Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 22-4, 70/71.

⁶² Претпоставка Ђ. Бошковића да су насликани угледни грађани Наисуса који су овде сахрањени, није прихватљива: Ђ. Бошковић, *нав. дело*, 144-147; Л. Мирковић, *Да ли на фрескама у нишкој гробници (крај IV века) имамо портрете сахрањених у њој?*, 219-221.

Сл. 19 Катакомба св. Домитила (S. Domitilla), св. Петар и Павле (фото др И. Орецакаја)

Fig. 19 The catacomb of St. Domitilla, St. Peter and Paul (photograph by I. Oretskaya)

Реалистично насликана винова лоза на своду и херме на огради, откривају још увек чврсту везу са античком традицијом и појединостима из живота савременог Наисуса. Звучне сирове боје и широк потез, препознатљиви су за време непосредно после успостављања верског мира и признавања хришћанства. Идеализација реалног изгледа је особеност наступајуће уметности. Оно што је могуће сагледати, стилско јединствено сликарства нишке гробнице, указује да је то дело једног уметника, што треба и очекивати кад је упитању овако мали простор.

Ко су били сликари нишке гробнице? Велика сличност у сликању св. Петра и Павла из гробнице у Риму, Печују и Нишу, намеће помисао да је у питању дело путујућих сликара (*pelegrini*), који су са собом носили картоне, скице са препознатљивим представама Петра и Павла. Са друге стране, велики број откривених осликаних гробница у Нишу, указује на неопходност постојања и локалне сликарске радионице, чије би услуге свакодневно биле на располагању грађанима Наисуса све до VII века. Ипак, треба претпоставити да је сликарство из друге половине IV века остварење нишке радионице чији су мајстори били пореклом са простора Италије, или, пак, локални уметници који су учили занат од путујућих сликара из Италије. Путујући сликари су могли бити активни у другој половини IV века, када се хришћанска уметност и иконографија формирала. Не треба искључити могућност да су сликари гробнице са фигуралним представама иза себе оставили ученике, а тиме и утемељили нишку сликарску радионицу која ће бити активна следећа два века.

Као да уметнику није било непознато сликарство катакомбе Домициле у Риму и оно из гробнице у Печују (*Sorianae*).⁶³ Својим ликовним

⁶³ О паралелном сликарству са нишком гробницом видети – В. Ђурић,

особеностима и већ развијеном хришћанском иконографијом која се ослања на локалну традицију, фреско декорација нишке гробнице заузима запажено место у уметности римских катакомби и хришћанске антике, коју је Л. Мирковић исправно датовао у крај IV века.⁶⁴ Иконографија сликарства гробнице са представом нишких мученика на источном и Петра и Павла на западном зиду, открива значај посредовања локалних мученика за преминуле које уводе у рај, као и вере у Васкрсење уз молитву за упокојене која је, као овде у Нишу, у ово време најчешће упућивана Христу. Насликане представе припадају фунералној иконографији која симболише суштину хришћанске вере – вечни живот. На основу фреско декорације можемо закључити да су крајем IV века у гробници били сахрањени угледни чланови хришћанске заједнице Наисуса.

Miša Rakocija
ONCE AGAIN ON THE ANCIENT CHRISTIANITY TOMB PAINTING WITH
FIGURAL REPRESENTATIONS IN NIŠ

In Niš, in the area of urban settlement Jagodin Mala, a single tomb in the Early Christian necropolis on which walls were painted human figures, was discovered in 1953 in the yard of Doma za srednjoškolsku omladinu (Secondary School Youth Home). Almost six decades have passed since dr. Lazar Mirkovic wrote about newly discovered Ancient Christianity tomb in Niš. After him, rare are those who got engaged into analysis of the Niš tomb painting. Different opinions of F. Gerke and D. Boškovic were rejected. Mirkovic believes that on the east wall are painted Sts. Peter and Paul while on the western one are evangelists; Gerke thinks that on the western wall are Sts. Peter and Paul and on the eastern one are unknown figures, while Boškovic argues that those are portraits of the deceased.

Due to all that, an attempt has been made to identify more closely the painted figures on the eastern and western walls of the tomb. For closer defining of the painted figures painted on the eastern wall, it is important that they are painted under the bent palm branches that form a triumphal arch. Placed under the palm branches as a distinctive symbol of martyrs and the city of Naissus as martyropolis, these figures are presented in glory and triumph. That on the east wall are depicted local Niš martyrs, is also indicated by the painted seal on the scroll which holds a figure on the north (singulumkonfessionis). The seal indicates it is a local clergyman, bishop, more than some eminent martyr, who undertakes not to reveal a secret that a deceased had confessed, which is guaranteed by the seal on the scroll on which the confession is written. Having taken into consideration presence of the seal, symbolism of the palm branches, at that time personification of the city as martyropolis, together with written and material evidence, we believe that those were local Niš martyrs, venerated during their lives, who were buried here.

Византијске фреске у Јужној Славонији, Београд 1974, 5/6 са детаљном литературом; видети: F. Fülep, *Grad Pečuj u rimsko doba*, Budapest 1975, 24-26; K. Hudák, *The Iconographical Program of the Wallpaintings in the Saint Peter and Paul Burial Chamber of Sopiana (Pécs)*, *Mitteilungen zur christlichen archäologie*, 15, Wien 2009, 47-75; Z. Magyar, *The world of late antique Sopiana: artistic connections and scholarly problems*, Niš and Byzantium, VII, Niš 2009, 107 – 118.

⁶⁴ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, 66.

On the opposite, *western wall*, equally organized composition with different actors, has also different meaning that was pointed out by iconographic details that have not been taken into consideration until now. In the centre, there is the Monogram of Christ from which four Paradise rivers spring out and pyramidally flow down forming a mystic hill with floral plants, as a recognizable detail from Paradise. On the left and right, there are painted the standing figures, each flanked with one lavish cypress tree symbolizing eternal life and bliss of the sacred ones. Thus, Christ the winner is placed Paradise, above the mystic hill with floral plants and Paradise Rivers. He occupies the most prominent position in the tomb, opposite from the entrance opening, in the center of composition, surrounded by apostles Peter and Paul who are standing next to the cypress tree.

We can conclude that apostles Peter and Paul are painted on the western wall and they are already in Paradise, taking persons buried here into Paradise (Heaven) which keys are held by Peter. Those on the eastern wall are viewed in full triumph and glory of martyrdom, as safe keepers of the secret (Niš martyrs, maybe holy), patrons and advocates of the deceased before God. As advocates of the deceased before Christ, they pray for the deceased and apostles Peter and Paul with arms spread in prayer, pray to Christ to receive and settle in paradise here buried prominent citizens of Niš.

Because of the similarities in painting Sts. Peter and Paul in the tomb in Rome, Pecs and Niš, there is an idea that Niš tomb was painted by travelling painters (*pelegrini*), whose presence was significant. One should assume that painting from the second half of IV century is created by Niš workshop which masters originated from Italy region, or, on the other hand, by local painters who learnt their trade from travelling painters from Italy. One should not exclude possibility that painters of the tomb with figural representations from mid IV century left behind their disciples, thus founding Niš painting workshop which will be active for the next two centuries.

As if the artist was not unfamiliar with painting of Domicile catacombs in Rome and one from the tomb in Pecs (*Sopianae*). On the other hand, it is apparent his style to paint details from everyday life. Thus, a bronze fence with pagan deities discovered in Niš, he paints on the walls of Christian tomb, adapting it to the new religion. With its visual characteristics and already developed Christian iconography that relies on local tradition, the fresco decoration of the Niš tomb occupies prominent place in art of the Roman catacombs and Christian Antiquity that L. Mirkovic has properly dated in the end of IV century. Iconography of the tomb painting with representations of Niš martyrs in the eastern and Peter and Paul on the western wall, reveals the importance of mediation of local martyrs for the deceased whom they take into Paradise.